

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(450 Venezia : 495.02)
Primljeno: 21.7.2003.

MLETCI I KONSTANTINOPOL: LATINSKI BIZANTINIZAM

GHERARDO ORTALLI

SAŽETAK: Autor analizira duboku povezanost ranije mletačke povijesti s Bizantom i ističe da se ne radi o dva odvojena entiteta koji bi se postupno sve više udaljavali jedan od drugoga, već da je riječ o “latinskom bizantinizmu” u Mlecima koji se, doduše, duboko razlikovao od istočnog, ali koji je nedvojbeno izrastao na podlozi antičkog Rima i Bizanta. Venecijansko otočje, kao dio Bizanta, primilo je izbjeglice s kontinenta koji su bježali pred Langobardima, a kada je to područje ekonomski ojačalo, našlo se u nezavidnom položaju biranja između zapadne (Karolinzi i kasnije njemački carevi) i istočne (Bizant) opcije. Mleci su se, nakon kolebanja u 10. stoljeću, priklonili istočnoj opciji koja im je davala velike trgovačko-pomorske prednosti, uz povoljnu okolnost da je Bizant bio udaljen i preslab da bi mogao odlučujuće ograničiti mletačku samostalnost. Komplementarnost interesa Bizanta i Mletaka postupno je zamijenilo suparništvo, ali unatoč svim suprotnostima, mnoge, često jedva vidljive niti povezivale su i dalje jedne i druge.

1. Tragovi dalekih veza: od viljuške do duždeva roga

Postoji poznata priča za koju mislim da može poslužiti kao polazna točka za ova naša razmatranja, koja su usmjerena na traženje ne samo jakih veza koje su dugo vremena postojale između Mletaka i Bizanta, nego i osobitosti

Gherardo Ortalli, redovni je profesor Odsjeka za povijest Sveučilišta u Veneciji, Università Ca' Foscari, Dipartimento di Studi Storici, San Marco 2546, I-30124 Venezia, Italija. E-mail: ghort@unive.it

koje je ta veza ostavila u mletačkoj stvarnosti.¹ Priča na koju se pozivamo došla je do nas preko Petra Damianija i zato se može smjestiti u 11. stoljeće. U svojoj *Institutio monialis* Petar Damiani priča o duždu koji je imao za suprugu ženu koja je došla iz Konstantinopola i koja je “voljela da joj život bude ugodan i profinjen”, uživajući u potpuno izvještačenim rafiniranostima i nasladama “bliskim praznovjerju”. Od svojih je slugu čak zahtijevala da joj za kupku skupljaju nebesku rosu. Za stolom nije nikada dirala hranu rukama: eunusi koji su je posluživali, “pripremali su hranu u male zalogaje, koje je ona onda stavljala u usta pomoću zlatnih viljuški s dva ili tri zuba”. Njezina je soba bila puna opojnih mirisa i tamjana, tako da, kako piše Petar Damiani, “čak kad o tome samo pričam, čini mi se da osjećam taj smrad”. To su bile razblude koje su tražile osvetu pred Bogom, koji je u svojoj svemoći odredio kaznu. Tijelo te žene “počelo je trunuti, tako da su se dijelovi njezina tijela raspadali ispunjavajući njezinu sobu nepodnošljivim smradom”. Nitko joj se više nije uspijevao približiti ni ući u sobu koja je nekoć bila puna mirisa. Samo služavka, uz pomoć specijalnog miomirisa, mogla je to izdržati nekoliko trenutaka. Kada se “njezin život, uništen dugom bolesti i poslije teških muka ugasio”, čak su i bliske joj osobe odahnule.²

Ne možemo točno reći tko je bila ta bizantska princeza, “žena iz Konstantinopola”, udata za dužda. Najčešće se identificira s Teodorom Duka, koja je, čini se, bila sestra cara Mihajla VII. i žena Domenika Silva, dužda od 1071. do 1084.³ Točna identifikacija osoba čini mi se nevažnom u odnosu na ono što priča i svjedoči o tadašnjem zajedničkom shvaćanju, pa makar i kroz oči strogog moralista. Dakle, bez obzira na prosudbe o slučaju, ono što je važno jest osjećaj dubokog nerazumijevanja načina života tipičnih za drukčije i

¹ U ovome radu razrađuje se tema o kojoj je autor izlagao u sklopu niza predavanja “Venise et Byzance”, koja su 2001. u Veneciji organizirali *Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti in École du Louvre*.

² Petri Damiani »Institutio monialis«, gl. XI., u: Migne, *Patrologia Latina*, CXLV: col. 744. Vijest se pojavljuje i u Andrea Dandolo, »Chronica per extensum descripta.« u: *Rerum Italicarum Scriptores* 2, XII/1, izd. Ester Pastorello. Bologna, 1938-1958: 215; Marco Antonio Sabellico, *Rerum Venetarum decades*. Venetiis: apud Andream Torresanum, 1487: c. 30v. S obzirom na značaj sinteze ovih stranica, bibliografske su bilješke ograničene.

³ Usp. umjesto svega Agostino Pertusi, »Venezia e Bisanzio nel secolo XI.«, u: *Saggi veneto-bizantini*. Firenze: Olschki, 1990: 67-107, na str. 98-100 (već tiskano u *La Venezia del Mille*. Firenze: Sansoni, 1965: 117-160). I ja sam prihvatio ovu identifikaciju, nesigurnu s obzirom na raspoloživost kronoloških podataka. Naime, Petar Damiani umro je 1072., približno u vrijeme kad je Silvo postao dužd.

daleke civilizacije. Zapad, iako u fazi već jake obnove u međunarodnim okvirima, imao je drugih briga a ne misliti na kupke i miomirise. Osim toga, uporaba viljuške usmjeravala je prema drugim svjetovima. To je malo iza polovice 13. stoljeća potvrdio franjevac Vilim od Rubrucka kada je, na povratku nakon završene misije koja ga je bila odvela do dvora velikog kana, potvrdio da su Tatari imali čudan običaj da za meso umjesto ruku rabe one viljuške koje su zapadu u najboljem slučaju služile za jabuke ili kruške kuhane u vinu.⁴

Viljuška one “žene iz Konstantinopola” bila je čak zlatna: to su zbilja stvari iz drugog svijeta. Ali baš iz Mletaka taj se drugi svijet sa svojom viljuškom uzdizao prema zapadu. I to čak s mjesta koje je bolje od svih ostalih simboliziralo stvarnost venecijanskih otoka, tj. iz bazilike sv. Marka. Tamo, na glavnom oltaru, na Zlatnoj pali, u jednom ocakljenom dijelu nedvojbeno bizantskog uzora, nalazimo na slici Posljednje večere dvije viljuške, za Krista i za Petra, kao i dva noža koji su očito isto tako za njih; to je izraz posebnog poštovanja za vrlo ugledne goste, dok su, po ustaljenom običaju, ostali gosti donosili pribor od kuće. Viljuška i parfem Teodore Duka (ako je to zbilja bila ona) predstavljaju simbol svijeta dalekog od zapadne kulture, ali istovremeno potvrđuju osobitu ulogu Mletaka kao spojnice različitih civilizacija, i također kao mjesta njihove najčvršće međusobne isprepletenosti. I na kraju dugog postojanja kao samostalne države, nešto je od svega toga ostalo. Neprepoznatljivo, potpuno asimilirano, ali ipak nešto. To nešto se može pronaći čak i u zadnjim trenucima života Republike *Serenissime*.

Godina 1797. bila je dramatična za Mletke. Prvog svibanjskog dana Napoleon joj je navijestio rat, a 12., odlukom Velikog vijeća o samoraspuštanju, okončana je aristokratska vlada i institucionalni sustav koji je stoljećima vodio državu. Vlast je prešla na demokratsko poglavarstvo. Reakcija nižeg sloja puka eksplodirala je povikom “živio sv. Marko”, ali su se, dolaskom noći i nakon nekoliko topovskih hitaca sa mosta Rialto, napetosti smirile. Među onima koji su sudjelovali u neredima bilo je otprilike dvjesto uhićenih i nekoliko poginulih. Ali sve je bilo gotovo.⁵ Novi režim uvodio je nove rituale, a dužd,

⁴ Guillelmo di Rubruck, »Itinerarium«, gl. 3, 2.«, u: Anastasius van den Wyngaert, *Sinica Franciscana. I. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Quaracchi: Collegio di San Bonaventura, 1929: 177.

⁵ Umjesto svega i kao zadnje, usp. Piero Del Negro, *La fine della repubblica aristocratica (aprile-maggio 1797)* i Giovanni Scarabello, »La Municipalità democratica veneziana del 1797.«, u: Gino Benzoni (ed.), *Le metamorfosi di Venezia. Da capitale di stato a città del mondo*. Firenze: Olschki, 2001: 79-93 i 95-112.

koji to više nije ni bio, Lodovico Manin, predao je, čini se, svečano znakovlje svoje službe da bi bilo spaljeno na trgu sv. Marka, pred stupom slobode. Skinuo je, također, zauvijek i duždjev rog, pokrivalo glave koje su stoljećima nosili njegovi prethodnici, a koji nas odmah podsjeća na staru povezanost s Bizantom, s obzirom na to da je izvorno možda proistekao iz *skiádona*, koji su nosili bizantski dužnosnici kao npr. *protospatharios* (naslov koji je bio dodjeljivan i duždu), ili možda iz carskog *kamelavkiona*, u uporabi u Kostantinopolu od početka 9. stoljeća.⁶

To je bio djelić drevnog Bizanta, još uvijek živ u trenutku kad se završavala politička karijera dužda Manina. Ali znakovi i odjeci Bizanta postojali su također i u mnogo veselijem trenutku obreda duždeve krunidbe, posebno bogatog, kako to pristaje ličnosti velikih financijskih mogućnosti. O tome je svjedočila sporstoj kojom je Manin želio da napreduje njegova "ophodnja na tronu". A budući da je tek izabrani dužd, zauzevši mjesto na nosiljci-tronu (*pozzetto*), i nošen na ramenima po trgu sv. Marka, baca novce svjetini, kreirati se sporo, značilo je baciti mnogo novaca. Ali, mnogo ili malo, taj novac bacan svjetini zanima nas zbog svojih uzora. Govori se da je Sebastiano Ziani bio prvi dužd koji je, 1172., dijelio novac, a time je zapravo obnavljao običaj dijeljenja darova, koji je također vukao korijen iz bizantske tradicije. Ophodnja na "tronu" temeljila se na drevnoj bizantskoj tradiciji, koja potječe od rimskog običaja dizanja na štit i nošenja na rukama novog izabranika.⁷

2. Dužd koji dolazi s istoka

Nastavljajući istraživanje koliko je umiruća Venecija koncem 18. stoljeća još očuvala od ugašenog i čak zaboravljenog, ali još prepoznatljivog bizantinizma, može se krenuti dalje sve do same duždeve titule. Dužd (*doge*) je venecijanska preinaka latinskog naziva *dux* ili, u talijanskom jeziku, *duca*. Naziv bi možda upućivao na zapadnu feudalno-vazalnu kulturu. Prva povezanost koja pada na pamet za italske zemlje vraća nas još više u raniju povijest: langobardskom dukatu i najvišem dostojanstvu koje je oplemenjivalo njihovu aristokraciju. Ali dužd venecijanskog otočja nastavlja bizantsku tradiciju, gdje je dostojanstvo *dux*, podijeljeno dekretom, izražavalo pravo na

⁶ Agostino Pertusi, »Quedam regalia insignia.«, *Studi veneziani* 7 (1965): 3-123, na str. 83.

⁷ Gherardo Ortalli, »Il travaglio d'una definizione. Sviluppo medievali del dogado.«, u: Gino Benzoni (ed.), *I Dogi*. Milano: Electa, 1982: 13-44, na str. 13.

zapovijedanje podložnicima, prema obrascu koji, u ono isto vrijeme kada ga pronalazimo u Veneciji (u 8/9. st.), nalazimo i u drugim zemljama velikog carstva. *Dux* je onaj u Kalabriji; *dux* je onaj na Sardiniji, a isto tako najviši predstavnik bizantske moći u drugim udaljenim područjima carstva: na istoku, u Haldeji; osim toga *duces* su ranije vladali i u Rimu i Napulju.⁸

Dakle, u Veneciji taj se naziv uvodi u znaku bizantske vlasti, prateći institucionalne preinake koje su u 8. st. dočekale prestanak vladavine *magistra militum*, a koji su također bili bizantski funkcionari izravno podređeni egzarhu, koji je iz italskog glavnog grada Ravenne vladao poluotokom. Ali nisu samo krhki prežitci u obredima i naziv dostojanstva dubinski obilježili karakter dugog venecijanskog bizantinizma. Daleko veću važnost imaju stoljeća zajedničkog puta i međusobno duboko isprepletenih zbivanja.

3. U začecima mletačke države

Cijelo razdoblje nastanka venecijanske povijesti razvija se u sjeni konstantinopolskog carstva. To je opće poznato. Seobe naroda, koji su stizali na venecijansko otočje, tražeći sigurnost koju kopno više nije jamčilo zbog Atilinih rušenja sredinom 5. stoljeća, i langobardskog osvajanja počevši od 568/9., protjecale su se u znaku potpunog bizantskog kontinuiteta. Napuštanje zavičaja za venetsko stanovništvo nedvojbeno je bilo više bijeg od ratnih strahota nego kulturni i ideološki izbor. Sve se to dešavalo s mentalitetom izbjeglice, koji želi što brži povratak u mjesto odakle je otišao čim se prebrodi vojna oluja. Ali, povratka više neće biti, pa je tako došlo do jednog od mnogih paradoksa koje povijest nudi. Povijesno iskustvo, koje će iznjedrili jednu osebujnu civilizaciju i jednu osebujnu državu, kojoj će biti suđeno da preinači sve ravnoteže na tom području i ima veliku važnost u međunarodnim okvirima, radalo se s pogledom unatrag, s logikom očuvanja ranijih ustroja.

Kakvi god bili planovi i nade onih koji su napuštali kopno, snaga događaja gurala ih je u drugi smjer, i time oživljavala jedan rađajući italski bizantinizam, za koji mislim da mora tek biti valoriziran u svojoj punoj i pravoj dimenziji. Ustvari, dugi put koji je ujedinio Konstantinopol i Rialto, nakon početnog razdoblja izravnog podređivanja mletačke pokrajine glavnom gradu na Bosporu, nakon pada egzarhata i progresivnog slabljenja stvarne bizantske

⁸ A. Pertusi, »Quedam regalia insignia.«: 53-54.

vlasti na tom području, doveo je do postupnog rasta venetske samostalnosti koja će od metropole preuzimati nadzor, najprije na lokalnoj, a kasnije regionalno-jadranskoj razini, sve dok uloge nisu bile zamijenjene. Sav taj mučni razvojni put obično se tumači uzimajući u obzir dijalektičke odnose između dvije bitno različite cjeline: s jedne strane, istočno, velika bizantska cjelina, izravni sljednik Rimskog Carstva; s druge strane, zapadno, nova mletačka stvarnost u postupnom razvoju. Tijek zbivanja može se u stvari sažeti tek navedenim terminima, ali smatram da u ovoj općoj procjeni nešto manjka.

Tijekom čitavog razdoblja nastajanja sve do učvršćenja mletačke države s ustrojstvom koje će biti trajno, sa središtem na Rialtu i s teritorijem dukata, čvrsto i zauvijek određenim obujmom između Grada i Cavarzere, Venecija se formira kao periferna provincija čiji se interesi poklapaju s onima njezine metropole, Konstantinopola, u vezi koju je učvrstio zajednički langobardski neprijatelj. Autonomistički je razvoj uostalom krenuo i postajao sve intenzivniji kako je bizantska nazočnost na sjevernom Jadranu i u Italiji postajala sve slabija. Snažno ubrzanje u tom smjeru desilo se s konačnim osvajanjem Ravenne od strane Langobarda i, s tim u svezi, raspadom sustava egzarhata u Italiji 751. god. Ipak, veza s Bizantom ostala je živom i nakon osvajanja *regnum Langobardorum* od strane Karla Velikog 774. godine. Dapače, za venetski je interes bila korisna zavisnost od Bizanta. Bolje biti zadnji izdanak jednog sve udaljenijeg carstva nego ovisiti o jednom bližem gospodararu, koji je bio u mogućnosti nametnuti se svom svojom snagom.

Opasnost se konkretno osjetila kada je zaprijetila mogućnost karolinškog osvajanja venecijanskog otočja (otprilike 803/10. godine). Franačke čete talijanskog kralja Pipina ušle su čak u venecijanski dukat i tada je došlo do zadnje izravne intervencije bizantske flote u venecijanskom otočju. Venecija je kao nikad prije bila blizu pripojenju feudalnom zapadu koji bi njezinu sudbinu uputio prema sasvim drugim perspektivama, ali imenovanje dužda Agnella Particiaca (811.) i mir u Aachenu (812.) potvrdili su ostanak venetske provincije u bizantskim granicama.

Ipak je Bizant postajao sve dalji, a u devetom će stoljeću doći do postupnog učvršćenja venetske samostalnosti. Okolnosti, međutim, nisu bile lake. Između ostalog, smanjena bizantska nazočnost na Jadranu, nesigurnost na Balkanu, širenje Slavena na dalmatinske obale, rast saracenske moći, činili su Jadran, čija je otvorenost bila od vitalnog značenja za Veneciju, nesigurnim. Zadnjih je desetljeća tog stoljeća kritična faza bila prevladana i Mleci su se tada mogli smatrati regionalnom silom. Gospodarske okolnosti bile su povoljne,

a veze s istočnim carstvom poprimale su sve više narav savezništva, a ne podložništva. Točna razina ostvarenog napretka postala je vidljivom prijelazom u novo tisućljeće u doba Petra II. Orseola, kada se Venecija upustila u pohod flote prema dalmatinskim zemljama. Njegov je uspjeh omogućio Orseolu i njegovim sljednicima da se proglase ne samo za *dux Veneticorum*, nego i *Dalmaticorum*, naslov koji su smjesta prihvatile tadašnje značajnije kancelarije, kako carska tako i papinska.⁹

Ovaj pomorski pohod - koji je zapamćen kao sjajna pobjeda - kao i pobjedonosni pohod 1003. god. protiv Saracena, koji su ukliještili Bari, uklapaju se u sliku kompleksne strategije koju je postavio veliki Bazilije II., vladar koji je vraćao Bizantu već odavno zaboravljeni ugled i snagu.¹⁰ U takvim okolnostima, umjesto nastojanja da se djelovanje Mletaka objasni slabom branjivom tezom o snažno izraženoj volji za samostalnošću, treba tražiti uvidjeti da je riječ o strateškom djelovanju, usklađenom s Bizantom, sa strateškim sporazumom korisnim za obje strane. Naročito, s obzirom na dalmatinski pohod 1000. god., održavalo se Bizantsku Dalmaciju, a ujedno je na tom području jačala uloga Mletaka, koji su si otvarali mogućnost nadzora nad mjestima, koja je Bizant teško držao u vlasti.¹¹

Dakle, u okviru jake mletačko-bizantske usklađenosti, mletačka država bila je u mogućnosti djelovati samostalno, premda s oprezom. Koristi uske veze, održavane s Bizantom, bile su višestruke. Ako je na političkom polju proglašena ovisnost od dalekog gospodara, koji je sve manje bio u stanju izravno se uplitati, formalno nastavljala štititi od ostalih kudikamo neugodnijih ovisnosti, na gospodarskom i kulturnom polju ta drevna veza značila je ostanak u okviru bizantskog *comonwealtha*, dakle, uključenost u bogat i razvijeni sustav, pogotovo ako ga se usporedi s tadašnjom nerazvijenom Europom.

⁹ Gherardo Ortali, »Pietro II Orseolo, dux Veneticorum et Dalmaticorum.«, u: *Venezia e la Dalmazia. Anno Mille*. Treviso: Canova, 2002: 13-27, na str. 22-23.

¹⁰ Usp. Lujo Margetić, »Le cause della spedizione veneziana in Dalmazia nel 1000.«, u: *Isti, Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*. Trieste: Lint, 1983: 217-254; *Isti*, »Il carattere della spedizione orseoliana in Dalmazia.«, u: *Venezia e la Dalmazia*: 53-61; Gherardo Ortali, »Pietro II Orseolo, dux Veneticorum et Dalmaticorum.«, u: *Venezia e la Dalmazia*, 2001: 3-14.

¹¹ Gherardo Ortali, »Il ducato e la "civitas Rivoalti": tra carolingi, bizantini e sassoni.«, u: G. Cracco - G. Ortali (ed.), *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, I, Origini - Età ducale, sez. II*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1992: 725-790, na str. 777-778.

4. Razvoj odnosa

Sve veća važnost mletačke jadranske uloge i njezina sve izrazitija komplementarnost u odnosu na Bizant očitovali su se u više navrata, ali su bili posebno jasni kada su se na sceni pojavili Normani Roberta Guiscarda. Kao gospodari Apulije, da su bili u mogućnosti proširiti svoj utjecaj i na dalmatinsku obalu i Albaniju, svojim nadzorom nad Jadranom mogli bi potisnuti Mletke prema sjeveru i ugušiti ih. Planovi Guiscarda bili su vrlo širokog zamaha: od namjere proširenja od Balkana do Bizanta, do osvajanja carstva. Stoga, počevši od 1075/6., mletačko vojno angažiranje išlo je u korist mletačke države kao i u korist carstva. Kada je Guiscard 1085. umro, time se ugasio i njegov plan vlasti nad Jadranom. Mleci su ne samo zadržali svoje pozicije, nego su čak imali novih koristi, naročito temeljem privilegija dobivenih od cara Aleksija I. Komnena zauzvrat za njihove antinormanske akcije.

Na istoku je situacija bila vrlo povoljna za Mletke. Već im je stara zlatna bula iz 992. jamčila položaj jake gospodarske i trgovačke povlaštenosti na konstantinopolskom tržištu, a taj je položaj bio još i pojačan zlatnom bulom Aleksija I. iz 1082.¹² Ipak, veza koja je u prošlosti bila korisna za obje strane, sada je za carstvo postala nametljiva i teška. Raslo je neprijateljstvo prema tim strancima, koji su se prema svima odnosili kao prema slugama. Osim toga, njihova politika velike sile često se nije nimalo slagala s bizantskim interesima. Spremao se sukob koji je buknuo 1171. god., kada je, putem dobro smišljene operacije, Manojlo Komnen dao uhititi sve Mlečane koji su se našli na carskom teritoriju i zaplijenio im imovinu. Teško uspostavljeni mir bio je samo kratki predah u situaciji koja je kulminirala u sve dramatičnijim događajima. U 1204., kao što je poznato, 4. križarski pohod, faktično pod vodstvom Mletaka, skrenuo je prema Konstantinopolu i osvojio ga, zamijenivši staro bizantsko carstvo novim latinskim istočnim carstvom. U tom trenutku veneto-bizantski odnosi zatvorili su svoj ciklus, razdoblje započeto preseljenjem venetskih podložnika s kopna na venecijanske otoke.

¹² *I trattati con Bisanzio. 992-1198*, izd. Marco Pozza i Giorgio Ravegnani. [Pacta Veneta, 4]. Venezia: Viella, 1992, (Pacta Veneta, 4): 27-45.

5. Što je ostalo

Iz ovog dugog lanca zajedničkog puta Bizanta i Mletaka, što sam ga pokušao sažeti - s usklađenostima, savezima, sporovima - prirodno je da je mnogo toga ušlo u venecijansku osobnost. To su “znakovi” o kojima sam govorio na početku. Ali ono što želim ponajviše istražiti - i što me najviše zanima - jeste, u kojoj su mjeri ti znakovi izvanjski elementi, koji su se taložili na venecijanski organizam, a koliko su, nasuprot tome, kao što vjerujem, značajke dozrele genetskim procesom s mogućnošću djelovanja na samu DNK, svojstven venecijanskom svijetu. Ovdje bih želio skrenuti pozornost na element, koji je često zanemaren kada se raspravlja o prvim stoljećima venecijanske povijesti, tj. na njezin bizantinizam.

Već sam spomenuo da se na dugu povezanost Venecije i Konstantinopola obično gledalo u perspektivi dijalektičkog odnosa dviju različitih cjelina: s jedne strane velikog carstva koje se rastućom brigom sa sve većom mukom trudi nametnuti se na sve udaljenijim sjevernojadranskim lagunama, a s druge strane skromne provincije u dalekom rubnom području, koja naprotiv jača. Ponavljam da u mnogim elementima smatram neprijepornim to shvaćanje, na njemu se temelji dobar dio novijih ozbiljnih naših radova.¹³ Ipak mislim da bi bilo vrlo korisno neosporno prisutan dijalektički proces razmotriti iz suprotnog kuta. Ne samo kao odnos između dviju sve različitijih cjelina, već i - i to čak u prvom redu - kao unutrašnju evoluciju jedinstvene strukture u čijem se krugu postupno stvara nova stvarnost.

Postoji suglasnost u bitnome, da od Mletaka dugo vremena proglašavan bizantinizam treba shvatiti više kao pravnu podlogu, korisnu radi zaštite od prejakog obvezujućih težih ovisnosti, nego kao stvarnu podložnost. To sam već ranije istakao. Da se ostvario pokušaj karolinškog osvajanja na početku 9. stoljeća ili djelomično srodan poduhvat Otona II. 983. god., tj. da je Venecija izgubila svoju drevnu i sve više formalniju podložnost, ona bi se našla pod dominacijom s mnogo težim i nametljivijim značajkama i mogućnostima. To je bilo svakome jasno. Uostalom, poslije 809/10., kada se bizantska flota, koju je vodio Pavao, *dux* Kefalonije, na sjevernom Jadranu sukobila sa Karolinzima, u regiji se više nije osjećala snaga sada već doista dalekog carstva.

¹³ Upozoravam samo na nekoliko najboljih primjera: knjiga Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988., i, na drugom planu, važnu izložbu iz 1974. u Veneciji, popraćenu katalogom: *Venezia e Bisanzio*. Venezia: Alfieri, 1974.

nije rabila, unatoč carskoj potvrdi u zlatnim bulama iz 1126. i 1147. god.¹⁶ Usto, u dataciji se nastavilo i dalje s uporabom bizantske indikcije.

U ovakvim podacima želim vidjeti nešto više od mehaničkog preživljavanja beznačajnih plošnih postupaka, beznačajnih obrazaca ili starih običaja bez značaja koji su izgubili smisao. Tome nasuprot, nalazim u njima znak bizantinizma koji je ušao u kosti, sposoban da preživi i onda kada više nije zamjetljiv i kada se osjeća kao nešto sasvim drugo. To je latinski bizantinizam, sigurno osebujan, sve različitiji i dalji od onog 'grčkog', ali ne bez značenja. Razdvajanje se pojačava jer evolucijski postupak odalečuje od glavnog debla taj periferni bizantinizam, ali ga ne gubi posve. Nešto je prešlo, ponavljam, u kolektivni DNK.

Mnogo se izreklo i napisalo o rastućoj samosvojnosti Mletaka u odnosu na Konstantinopol. Sa svime se u potpunosti slažem; htio bih samo ustrajati na tome da je ta samosvojnost dozrijevala na putu kojim su Mletci dugo vremena kročili, a da nisu stvarno presjekli veze s bizantskim svijetom čak ni onda kada su već ostvarili položaj nedvojbene samostalnosti ili čak potpune neovisnosti. To je točno premda se radi o putu koji za izravne nasljednike drevnoga uzora vodi do konačne nemogućnosti prepoznati se u Konstantinopolu. Taj spori put nosio je sa sobom dugo vremena sklad, iako sve udaljeniji i krhkiji, ukorijenjen u dubinama i u zajedničkim sklonostima: osjećaj, koji nije uvijek primijećen, nečega što povezuje. A nešto je ostalo i u godina-ma borbe protiv Bizanta i poslije Bizanta: neprepoznatljiv, blijedeći, zanemaren, reduciran na neki predmet ili ponovljenu kretnju, a da mu se nije mogao niti osjetiti izvor - sve do onog ophoda na tronu i onih kovanica koje je Ludovik Manin bacao u već umirujućoj Serenissimi. Nešto, što je u nekom smislu, za ono malo ili ništa koliko je još moglo vrijediti, sačuvalo dašak života onog Bizanta koji je već stoljećima nestao.

S talijanskog jezika prevela A. Margetić

¹⁶ Vittorio Lazzarini, »I titoli dei dogi di Venezia.« *Nuovo Archivio Veneto*, n. s., 2/5 (1903): 271-313 (također u: Isti, *Scritti di paleografia e diplomatica*. Padova: Antenore, 1969²: 195-226); A. Pertusi, »Quedam regalia insignia.«: 97-108; Giorgio Ravegnani, »Insegne del potere e titoli ducali.«, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, I, Origini - Età ducale, sez. II*: 829-846, na str. 838-846. Treba upozoriti da između 942. i 1008. god. nema vijesti o dodjeli carskih časti, koje su se, što je značajno, opet pojavile baš u vrijeme Orseola.

VENICE AND CONSTANTINOPLE: LATIN BYZANTINISM

GHERARDO ORTALLI

Summary

In his analysis of Veneto-Byzantine relations, the author highlights the Byzantine residues in the rituals and titles which survived in Venice until its fall in 1797. The author underlines that the Venetian attitude to the Byzantine Empire cannot be interpreted exclusively in terms of a dialectical relationship between two distinct entities. As a Byzantine province, Venice remained part of the Empire for a long time after its birth, with the consequent advantages of links with an economically and politically powerful area. Between the Early Middle Ages and the XII century, Venice became largely autonomous and then achieved full independence. Common interests were thus replaced by competition and conflict. The Fourth Crusade and the capture of Constantinople in 1204 marked the overturn of the former relationships and the beginning of a phase described as “Venetocracy”. The author’s standpoint is that the above developments cannot properly be explained solely as the result of opposition between two different realities: Venice and Byzantium. We need to think rather of an evolving process taking place within the Byzantine commonwealth, of which Venice was a functioning part. The Latin Byzantinism of Venice and the Greek accent of Byzantium itself gradually affirmed themselves and grew apart to the point where even memory of the common matrix was lost. However, Latin Byzantinism was deeply incorporated in the genetic code of the Venetian state, and even at the fall of the Most Serene Republic practices rooted in Byzantine tradition were still in use, whereas elsewhere they had long disappeared.